

Marek Karczewski

"Midrasz" apokaliptyczny (Ap 12,10-12)

Studia Elbląskie 3, 211-216

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

«MIDRASZ» APOKALIPTYCZNY (Ap 12,10–12)

WPROWADZENIE

Apokalipsa według Św. Jana uważana jest za jedno z najbardziej «semickich» pism Nowego Testamentu. Trudno wyobrazić sobie, jakąkolwiek rzetelną próbę wyjaśniania jej skomplikowanej symboliki bez odniesienia się do Starego Testamentu, szczególnie do niektórych ksiąg prorockich, czy też do apokaliptycznej literatury intertestamentalnej. Tytułując w sposób nieco prowokacyjny niniejszy artykuł chcemy przedstawić propozycję określenia Ap 12,10–12 w sposób odpowiadający charakterowi literackiemu tegoż fragmentu w kontekście Ap 12¹. Nie jest jednakże naszą intencją szukanie kontaktów formalnych czy teologicznych z literaturą rabinistyczną lub konkretnymi midraszami². Nie pretendujemy również do tego, by traktować analizowany tekst jako midrasz w sensie ścisłym i naukowym terminu.

1. DODATEK REDAKTORA CHRZEŚCIJAŃSKIEGO?

Od początków historii naukowej analizy tekstu Apokalipsy przeważała opinia, że wersety 12,10–12 wyróżniają się na tle reszty rozdziału. Zostaje przerwane opowiadanie o smoku, pojawiają się nowe elementy literackie, takie jak interwencja autora, motyw głosu z nieba czy imperatyw w wersecie 12. Styl tekstu jest daleki od zwykłej narracji. Zmienia się i rozszerza tematyka. Jedyną postacią, która pojawia się w wersecie 7–9.13 oraz 10–12 jest szatan, jednakże przedstawiany przy pomocy zupełnie odmiennej terminologii. Akcentuje się temat królestwa Boga, Mesjasza, zwycięstwa oraz krwi Baranka.

W lekturze diachronicznej Ap 12 powyższe różnice próbuje się wyjaśniać różnorodnością źródeł wykorzystanych w kompozycji tekstu. H.-D. Wellhausen określa 12,10–12 jako dodatek redaktora chrześcijańskiego³. W. Bousset uważa za

¹ O obecności elementów midrasz w pismach Nowego Testamentu mówi G. Stemberger, *Il Midrash. Uso rabbinico della Bibbia. Introduzione, testi, commenti*, Bologna 1992, s. 22–24.

² W sposób syntetyczny prezentuje problem midrasz G.G. Porton, «Midrash», *Anch* Bd. IV, s. 818–822.

³ H.-D. Wellhausen, *Analyse der Offenbarung des Johannes*, Berlin 1907, s. 18–21.

owoc pracy redaktora wersety 10–11⁴. E. Lohmeyer rozpoznaje w Ap 12,10–12 ślady mitu o narodzinach boskiego dziecka⁵. T. Holtz sugeruje, iż wersety 10–12 są obce tradycji, która łączy resztę 12. rozdziału⁶.

Pośród różnorodnych innych propozycji wyjaśnienia odrębności Ap 12,10–12 klasyczną pozostaje opinia R.H. Charlesa. Ap 12 opiera się na dwóch różnych źródłach semickich (w. 1–5.13–17 oraz 7–10.12), schryścianizowanych potem przez redaktora poprzez dodatki (w. 6.11) oraz interpolacje (w. 3.5.9.10.17)⁷. Pierwsze ze źródeł zostało zidentyfikowane przez Charlesa jako judaistyczna wersja starożytnego mitu o charakterze międzynarodowym⁸. Jeżeli chodzi o szczegółową analizę Ap 12,10–12 Charles uważa, iż:

— w. 10 jest pochodzenia judaistycznego, typowym dodatkiem chrześcijańskim jest sformułowanie «nasi bracia»⁹;

— w. 11 jest czystym dodatkiem autora Apokalipsy¹⁰;

— w. 12 został sklasyfikowany jako efekt tradycji judaistycznej¹¹.

Teoria R.H. Charlesa została potem zmodyfikowana przez Adelę Yarbro Collins, uznaną w świecie specjalistkę w dziedzinie egzegezy Ap 12. Również ona zakłada, iż konstrukcja literacka Ap 12 opiera się na dwóch źródłach judaistycznych, z których jedno zawiera historię konfliktu między niewiastą z dzieckiem i smokiem, natomiast drugie, opis bitwy niebieskiej¹². Wersety 10–12 miałyby być efektem redakcji chrześcijańskiej¹³. Sugeruje to nowa formuła wprowadzająca, forma hymnu oraz to, iż część 12,10–12 jest przedstawiana jako audytywna, a nie jako wizja (por. 12,1.3)¹⁴. W w. 7–9 zwycięstwo jako zwycięzcy występują Michał i jego aniołowie, natomiast w w. 10–12 zwycięstwo należy do Chrystusa i jego wyznawców. Przeciwnik nie jest już nazywany smokiem lecz oskarżycielem. Użycie czasowników, które przywołują opowiadanie o walce niebieskiej i klęsce smoka służy osiągnięciu wrażenia kontynuacji między częścią narratywną i hymnem¹⁵. A. Yarbro Collins zauważa, że również inne hymny w Apokalipsie wprowadzają nowe w stosunku do bezpośredniego ich kontekstu linie tematyczne¹⁶. W konsekwencji dochodzi do wniosku, iż: «It would seem then that the hymn (vss. 10–12) is a composition of the redactor»¹⁷. W kwestii wewnętrznej spójności w.

⁴ W. Bousset, *Die Offenbarung Johannis*, Göttingen⁵ 1906, s. 356.

⁵ E. Lohmeyer, «Das zwölfte Kapitel des Offenbarung Johannis», *Theologische Blätter* 4(1925), s. 288.

⁶ T. Holtz, *Die Christologie der Apokalypse des Johannes*, Berlin 1962, s. 90.

⁷ R.H. Charles, *A Critical and Exegetical Commentary*, I, Edinburgh 1920, s. 309–310.

⁸ Tamże, s. 310–314.

⁹ Tamże, s. 327–328.

¹⁰ «Every phrase in this verse belongs to our autor» (tamże, s. 328). Opinię tę wyraża się również współcześnie, zob. R. Bergemeier, «Altes und Neues zur „Sonnenfrau am Himmel (Apk 12)»», *ZNW* 73(1983), s. 97–98, 107.

¹¹ Decydujące miałyby być użycie zwrotu «radujcie się niebiosas», zob. R.H. Charles, tamże, s. 329.

¹² A. Yarbro Collins, *The Combat Myth*, HDR 9, Missoula 1976, s. 101, 107–108.

¹³ «The Christian redactor combined these two narratives and adapted them for his own purposes by making certain changes and additions, notably the hymnic passage of vss. 10–12; tamże, s. 101.

¹⁴ Tamże, s. 112–114.

¹⁵ Szczególnie użycie strony biernej «^{TMb}l»q» w 12,9.10 oraz nawiązanie tematyczne poprzez «katšbh» w 12,12.

¹⁶ Tamże, s. 113.

10–12 Yarbro Collins różni się od swego poprzednika. Np. decydujący dla Charlesa argument na temat przynależności w. 12 do tradycji judaistycznej, użycie liczby mnogiej «niebiosa», A. Yarbro Collins odrzuca wskazując na możliwy wpływ stylu Septuaginty. Również inne argumenty dotyczące przynależności w. 10 i 12 do źródła 12,7–9 zostają odrzucone¹⁸. Zarówno w. 9 jak i w. 10–12 spełniają funkcję objaśniającą w stosunku do typowo judaistycznego motywu walki niebieskiej. Ponadto zostają wprowadzone nowe koncepcje mityczne: dworu boskiego pod przewodnictwem bóstwa spełniającego funkcję króla-sędziego oraz świadectwa aniołów oskarżycieli i obrońców¹⁹. A. Yarbro Collins wyszczególnia w w. 12,10–12 cztery motywy główne («pattern») takie jak: proklamacja zbawienia (w. 10); proklamacja królestwa (w. 10); opis zwycięstwa (w. 10–11) oraz wezwanie do radości (w. 12)²⁰. Obecność tych motywów w literaturze starotestamentalnej umożliwi dalsze poszukiwania na polu tradycji. Ich owocem jest przekonanie, że «korzenie» tekstu tkwią w mitologii kananejskiej. W grę miałyby wchodzić dwie linie mitologiczne, znana już linia batalistyczna (drugie źródło) oraz jurydyczna. Obie linie znane są również w literaturze intertestamentalnej oraz w siódmym rozdziale księgi proroka Daniela²¹. W ostatnim stadium redakcji autor chrześcijański miałby poprzez odpowiednie opracowanie w. 9 i 10 zmienić pierwotny sens wydarzenia prehistorycznego (w. 7–9) w wydarzenie typu eschatologicznego, które częściowo realizuje się w w. 11²².

Konkluzje A. Yarbro Collins znajdują potwierdzenie w badaniach K.-P. Jörnsa, który przyznaje, iż w. 10–12 są dodatkiem redakcyjnym²³. Podobnie A. Satake, pomimo problemów dotyczących interpretacji niektórych terminów z Ap 12,10–12 rozpoznaje tę jednostkę literacką jako efekt pracy redaktora²⁴. Również J.-W. Taeger, idąc za opiniami Jörnsa oraz Yarbro Collins uważa w. 10–12 za pochodzące od autora Apokalipsy²⁵. Zbliżone stanowiska reprezentują P. Busch²⁶, H. Ulland²⁷ i D.E. Aune²⁸.

Podsumowując tę krótką prezentację opinii na temat kompozycji i znaczenia Ap 12,10–12 z perspektywy diachronii tekstu zauważamy, że powyższy fragment jest

¹⁷ Tamże, s. 112.

¹⁸ Według autorki w. 7–9 nawiązują do wydarzenia pierwotnego, zamierzonego, podczas gdy w. 10,12 zachowują w relacji do usunięcia szatana perspektywę eschatologiczną; tamże, s. 114.

¹⁹ Tamże, s. 138. Podobnie w innej publikacji, zob. A. Yarbro Collins, *The Apocalypse*, Wilmington⁵ 1988, s. 88.

²⁰ A. Yarbro Collins, *The Combat Myth*, s. 138.

²¹ Tamże, s. 138–142.

²² Tamże, s. 142.

²³ K.-P. Jörns, *Das hymnische Evangelium. Untersuchungen zu Aufbau, Funktion und Herkunft der hymnischen Stücke in der Johannesoffenbarung*, StNT 5, Gütersloh 1971, s. 52.

²⁴ Ponadto stwierdza, że hymn łączy motywy obecne w 12,1–6 i 12,7–9, zob. A. Satake, «Sieg Christi — Heil der Christen. Eine Betrachtung von Apokalypse XII», *Annual of the Japan Biblical Institute* 1(1975), s. 109–111, 118.

²⁵ «„Gesiegt! O himmlische Musik des Wortes!“ — Zur Entfaltung des Siegesmotivs in den johanneischen Schriften», *ZNW* 85(1994), s. 43.

²⁶ P. Busch, *Der gefallene Drache. Mythenexegese am Beispiel von Apokalypse 12*. TANZ 19, Tübingen – Basel 1996, s. 160.

²⁷ H. Ulland, *Die Vision als Radikalisierung der Wirklichkeit in der Apokalypse des Johannes. Das Verhältnis der sieben Sendschreiben zu Apokalypse 12–13*, TANZ 21, Tübingen – Basel 1997, s. 210.

²⁸ D.E. Aune, *Revelation 6–16*, WBC 52b, Nashville 1998, s. 702.

generalnie określany jako dodatek redakcyjny pochodzenia chrześcijańskiego. Interesujący jest motyw tegoż «dosztukowania», tzn. intencja redaktora, by nadać nową lub pełniejszą interpretację. Dla egzegety odwołującego się przede wszystkim do lektury diachronicznej tekstu hymnu z rozdziału dwunastego Apokalipsy mógłby być najczystszy pod względem teologicznym tekstem tej jednostki literackiej i stanowić klucz odpowiedniego zrozumienia jej jako całości.

Bardziej przydatna z punktu widzenia teologii jest lektura synchroniczna tekstu, poszukująca jej przesłania szczególnie w świetle najbliższego kontekstu literackiego. Korzystając z tej metody zauważamy, że w. 10–12 są różne od reszty Ap 12, lecz w tym samym czasie stanowią jego integralną część. Rodzi się pytanie: jaką funkcję spełnia hymn z Ap 12 w całości rozdziału?

2. FUNKCJA WYJAŚNIAJĄCA HYMNU

O ile na początku Ap 12 autor Apokalipsy mówi o wizji znaków, które ukazały się na niebie²⁹, o tyle w w. 10a przytacza to, co słyszał. Nie jest poza tym bez znaczenia, że po raz pierwszy i jedyny w całej jednostce literackiej Ap 12 autor mówi o sobie w pierwszej osobie co na tle bezosobowej relacji objawionej wizji zdaje się podkreślać treść tego, co zaraz nastąpi³⁰. Na pierwszy rzut oka, wielki głos słyszany przez Jana w bezpośrednim następstwie niesamowicie nasyconego treścią w. 9, brzmi jako jego konsekwencja i wyjaśnienie³¹. Poza tym, nieprzypadkowo w. 10b–12 mają formę tak różną od reszty rozdziału. Z pewnością było intencją autora, aby właśnie tak a nie inaczej wyrazić istotne według niego treści teologiczne³². Rodzi się jednak pytanie: czy rzeczywiście hymn z Ap 12,10–12 ma wyjaśnić tylko poprzedzający go bezpośrednio werset³³? Czy też należy rozumieć go jako interpretację w. 1–9³⁴? Może dotyczy całego rozdziału³⁵ lub tylko opowiadania o niewieście i smoku³⁶? Lub też należy widzieć w Ap 12,10–12 komentarz do w. 7–9³⁷, albo do jakiejś innej części narracji zawartej w dwunastym rozdziale³⁸?

²⁹ Wśród egzegetów trwa spór czy wyrażenie «ἐν τῷ οὐρανῷ» oznacza «na», czy też «w» niebie. Z punktu widzenia gramatyki jedno i drugie tłumaczenie jest dopuszczalne.

³⁰ «Denn in dieser Erkenntnis klingt Sachliches und persönliches eng zusammen», H. L i l j e, *Das letzte Buch der Bibel*, Hamburg⁷ 1967, s. 198.

³¹ Ch. H. Giblin sugeruje, iż głos z nieba wyjaśnia sens zwycięstwa odniesionego nad szatanem, por. t e n z e, *Apocalisse*, Bologna 1993, s. 96.

³² Zob. rozprawę doktorską H. G o l l i n g e r, *Das «große Zeichen» von Apokalypse 12*, SBM 11, Würzburg – Stuttgart 1971, s. 108–109, 115–117.

³³ Zob. także: dyskusja na temat funkcji wyjaśniającej hymnu w K.-P. J ö r n s, *Das hymnische Evangelium*, s. 118–120.

³⁴ Taką opinię wyrażają np. A. S a t a k e, «Sieg Christi — Heil der Christen», s. 118; J. A. D u R a n d, «„Now the Salvation fo Our God has come...”. A Narrative Perspective on the Hymns in Revelation 12–15», *Neotestamentica* 27(1993), s. 323; W. J. H a r r i n g t o n, *Revelation*, Collegeville 1993, s. 132.

³⁵ Zob. J. C a l l o u d, «Apokalypse 12–13. Essai semiotique», *Foi et Vie* 75,4(1976), s. 42; H. R i t, *Offenbarung des Johannes*, Die Neue Echter Bibel, Würzburg 1986, s. 67; J.-P. P r e v o s t, *L'Apocalypse: Comentaire pastoral*, Paris 1995, s. 107; P. R i c h a r d, *Apocalypse. A People's Commentary on the Book of Revelation*, New York 1995, s. 101.

³⁶ Zob. T. H o l t z, *Die Christologie*, s. 108; E. L o h m e y e r, *Die Offenbarung des Johannes*, HTN 16, Tübingen³ 1970, s. 102.

Odpowiedzi na powyższe pytania udziela sam tekst. Pomimo różnic między narracją z w. 1–6 a 7–9 odnajdujemy w nich element wspólny. Jest nim symbol smoka. Ponieważ jest on postacią pierwszoplanową akcji, wydaje się być uzasadnione traktowanie wersetów poprzedzających hymn jako całość. Ich punktem kulminacyjnym jest w. 9, który jest punktem zwrotnym w historii smoka i momentem szczególnym dla ujawnienia jego prawdziwej tożsamości. Ap 12,10–12 rzuca światło na cały poprzedzający go tekst rozdziału. Znakomicie współbrzmie z w. 7–9, ale klęska szatana wyartykułowana w w. 9 została w pewien sposób przepowiedziana w w. 3–6. Dziesięć rogów smoka symbolizuje ograniczoność jego potęgi, zamierzony atak na Mesjasza w ogóle nie doszedł do skutku, jego matka zbiegła na pustynię i znajduje się pod opieką Boga³⁷. Oznacza to, że smoka można zwyciężyć. Co więcej, jak to podkreśla hymn, już został pokonany i choć jeszcze działa, to jego klęska jest nieodwołalna⁴⁰. Opowiadanie o bitwie w niebie uwydatnia fakt, że zwycięstwo jest po stronie Boga⁴¹. Smok-oskarżyciel jest pozbawiony możliwości działania przeciwko wierzącym. Dzięki Barankowi również oni mogą zwyciężyć, tzn. mieć udział w zwycięstwie Boga.

Komentarza wymaga zatem sposób zrozumienia klęski niebiańskiej, który umożliwi rozpatrywanie w inny sposób problem szatana w konkretnej historii wspólnoty wierzących⁴². Od początku historii niewiasty i smoka słuchacze (por. Ap 1,3) lub czytelnicy Apokalipsy mogli czuć się osobiście z nią związani⁴³. Wraz z wyrażeniem potępienia smoka i jego wyrzucenia w sferę rzeczywistości ziemskiej w 12,9 wierzący muszą zdawać sobie sprawę, iż szatan jest niebezpieczeństwem realnym i bliskim⁴⁴. W treści hymnu znajdują oni dodatkowe informacje o pozycji chrześcijan, o niebezpieczeństwach i szansach na zwycięstwo nad ich głównym

³⁷ Zob. A. Yarbro Collins, *The Combat Myth*, s. 142; J.-W. Taeger, «„Gesiegt! O himmlische Musik des Wortes“», s. 36; P. Busch, *Der gefallene Drache*, s. 163; H. Ulland, *Die Vision*, s. 217–218; D.E. Aune, *Revelation 6–16*, s. 712.

³⁸ Np. jako wprowadzenie do Ap 12,13–13,18, zob. R.W. Wall, *Revelation*, Peabody 1991, s. 165.

³⁹ Por. M. Karczewski, *L'«altro segno» (Ap 12,3). La figura del drago in Ap 12,3–17 e le sue implicazioni teologico-bibliche*, Roma 1999, s. 57–75.

⁴⁰ «The narrative in the Apocalypse has reached a climax»; J.A. Du Rand, «„Now the Salvation of Our God has come...“», s. 323.

⁴¹ H. Ulland mówi o «fikcji» w. 7–9, która ilustruje egzystencjalnie to co zostało wyrażone w hymnie: «Das, was Michael im Himmel mit Heeren geschaf hat, können die Leser existenziell durch das Blut Christi, ihr Zeugnis und Martyriumsbereitschaft nachvollziehen», por. tenże, *Die Vision*, s. 217. Natomiast R. Bauckham wiąże zwycięstwo Michała bezpośrednio ze zwycięstwem Baranka: «The defeat of the Dragon (12,7–9) is doubtless the same event as the victory of the Lamb (5,5–6), and both are to be historically located in the death and resurrection of Jesus Christ», por. tenże, *The Climax of Prophecy. Studies on the Book of Revelation*, Edinburgh 1993, s. 186.

⁴² «[...] versucht der Verfasser hier die Heilsbedeutung des Satanssturzes mit seiner sonstigen Soteriologie zu verknüpfen. Diese ist an der sühn wirkenden Kraft des Todes Christi „am Blut Christi“ orientiert», por. U.B. Müller, *Die Offenbarung des Johannes*, ÖTKN 19, Gütersloh² 1995, s. 238. Zob. H. Ulland, *Die Vision*, s. 176, 217–218.

⁴³ Choćby poprzez symbol niewiasty, przez identyfikowanie się z Mesjaszem czy Michałem, por. P. Farkaš, «Il simbolo della „Donna“ di Ap 12 e la sua interpretazione», w: *Dummodo Christus annuntietur. Studi in onore del prof. J. Heribau*, red. A. Struś, R. Błatnicki, Roma 1998, s. 243.

⁴⁴ Podkreśla to również P. Farkaš, tamże.

przeciwnikiem. Istotą hymnu byłyby więc dobra nowina⁴⁵, dodanie odwagi⁴⁶ i wezwanie do radości. Zwycięstwo należy do Boga. Zwyciężył Chrystus, który pokonując szatana staje się jedynym, faktycznym Królem⁴⁷. Dzięki krwi Baranka i świadectwu aż do śmierci odnieśli zwycięstwo także bracia. Nie brakuje zatem przesłanek ku temu, aby i ci, którzy pozostają w strefie działania szatana, odnieśli zwycięstwo. Mimo to «biada» z 12,12 ostrzega, że działania smoka-szatana nie wolno lekceważyć. Ostrzeżenie to nabiera wyrazistości w kontekście dalszych losów konfliktu smok-niewiasta (12,13–17a) a szczególnie w świetle w. 17b, gdzie staje się jasne, że właśnie chrześcijanie są obiektem ataków szatana. Pomimo to, Kościół jest wspólnotą, która już i to w sposób rzeczywisty uczestniczy w zwycięstwie Chrystusa nad złem i ma głosić jego oswobadzające skutki aż do paruzji. Poprzez śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa zło wraz z jego konsekwencjami zostaje nieodwołalnie przezwyciężone i zostanie całkowicie wyeliminowane, gdy rozwój historii zbawienia osiągnie swój kres⁴⁸. Kościół, stojąc po stronie Chrystusa jest wezwany, aby angażować się w uobecnianie Jego zwycięstwa w historii. Kościół jest wezwany, aby zwyciężać zło dobrem, realizować królestwo Boże na ziemi. By sprostać odpowiedzialności za swoją misję chrześcijanie powinni należeć do Chrystusa tak, aby w ich życiu nie było miejsca nawet na cień zła.

⁴⁵ «Die Funktion der Hymne ist also die, die Gegenwart als die Zeit der Auseinandersetzung mit dem gestürzten Satan zu deuten und in diese Auseinandersetzung hinein Frohbotschaft zu sprechen, K.-P. Jö r n s, tamże, s. 120.

⁴⁶ Podobnie H. L i l j e, tamże, s. 194.

⁴⁷ Tendencje do konstruowania własnego królestwa przez smoka zostały wyrażone w wizji wstępnej Ap 12,3–4a i nabierają szczególnej wyrazistości w próbie wyeliminowania Mesjasza w 12,4b–5.

⁴⁸ Zob. U. V a n n i, «I peccati nell'Apocalisse e nelle lettere di Pietro, di Giacomo, di Giuda», *La scuola cattolica* 106(1978), s. 379.